

Reformacja a zaistnienie, kryzys i perspektywy teologii Starego Testamentu

Słowa kluczowe: Reformacja, *sola scriptura*, teologia Starego Testamentu, historia religii Izraela

Key words: Reformation, *Sola Scriptura*, Old Testament Theology, history of religion in Israel

Streszczenie

Artykuł ukazuje, w jaki sposób teologiczne założenia Reformacji przyczyniły się do powstania dyscypliny teologii biblijnej i teologii Starego Testamentu. Następnie przedstawia zarzuty, jakie stawiano teologii Starego Testamentu pod wpływem rozwoju biblistyki, a zwłaszcza historyczno-krytycznych metod egzegezy. W ostatniej części artykuł mówi o współczesnej potrzebie istnienia i rozwoju teologii Starego Testamentu.

Abstract

The article shows how the theological assumptions of the Reformation contributed to the formation of the discipline of Biblical theology and theology of the Old Testament. Next it presents objections to the theology of the Old Testament, which were a result of the development of Biblical studies, especially the historical-critical methods of exegesis. The final part of the article discusses the contemporary need for and development of theology of the Old Testament.

Artykuł ma na celu przybliżenie związku między założeniami teologii reformacyjnej a powstaniem i rozwojem dyscypliny biblistycznej teologii Starego Testamentu. Dyscyplina ta została zainicjowana w protestanckim środowisku teologicznym i przez długi czas uprawiali ją prawie

¹ Dr hab. Andrzej P. Kluczyński jest profesorem nadzwyczajnym w Katedrze Wiedzy Starotestamentowej i Języka Hebrajskiego Wydziału Teologicznego Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie.

wyłącznie teologowie ewangelicy. Użyte w tytule słowa „zaistnienie, kryzys i perspektywy” oddają schemat, wedle którego nierzadko przedstawia się historię tej dyscypliny².

Truizmem jest twierdzenie, że Reformacja zaowocowała wzrostem zainteresowania Biblią. Do zasad reformacyjnych należy słynna zasada Pisma, wedle której Biblia jest „koniecznym i ostatecznym” warunkiem teologii i jedynym jej źródłem – *sola scriptura* (Sauter, 1997, 165-166). Pismo miało mieć decydujący głos w najważniejszych, jeśli nie wszystkich sprawach teologicznych.

Z kolei reprezentanci strony, z którą reformatorzy pozostawali w sporze, stali na stanowisku, wedle którego różnorodność i niejednoznaczność treści biblijnych domagały się kryteriów wykładu, chroniących jedność Kościoła i doktryny, instancji, którą mogło być np. nauczanie Ojców Kościoła, czy też zdefiniowanego później Urzędu Nauczycielskiego w Kościele Rzymskokatolickim (Joest 1995, 50-52). Marcin Luter zdając sobie sprawę z takiej argumentacji wprowadził założenia swojej teologii Pisma: Pismo Święte charakteryzuje określoność [*Bestimmtheit*] – jego wymowa jest jednoznaczna i pewna (Sauter 1997, 169). Pismo charakteryzuje się też jasnością – *perspicuitas* (Joest 1997, 53). Jego przesłanie nie jest niezrozumiałe. Biblia tłumaczy się zaś sama przez się [*seipsam interpretandi facultas*] (Joest 1997, 53). Oczywiście reformatorzy, w tym Marcin Luter, uważali, że teologia powinna być teologią biblijną i że głoszą oni to, o czym mówi Biblia. W Starym Testamencie doszukiwali się oni także przesłania chrystologicznego, czytali Stary Testament przez pryzmat Nowego Testamentu. Marcin Luter w drugiej przedmowie do Księgi Psalmów z 1528 roku napisał: „Psałterz powinien być też drogi i miły już choćby dlatego, że tak jasno przepowiada śmierć

² Przykładem może być szersza, bo obejmująca także teologię Nowego Testamentu, monografia Cezarego Korca pt. *Ścieżka biblijnego konsensusu: ku integralnej teologii biblijnej* (Korzec 2013), składająca się z dwóch części. Część pierwsza posiada trzy rozdziały przedstawiające powstanie teologii biblijnej i historię do jej „kryzysu”. Druga część książki kończy się modelami mającymi być tego kryzysu przezwyciężeniem.

i zmartwychwstanie Chrystusa i przedstawia Jego królestwo oraz stan i istotę całego chrześcijaństwa, tak że słusznie mógłby nazywać się małą Biblią, w której wszystko, co znajduje się w Biblii, ujęte jest w najpiękniejszy i najkrótszy sposób...” (Luter 1992, 23-24).

Założenia reformacyjnej teologii uprzywilejowały prace nad Biblią. Do tego teologia reformacyjna dowartościowała świecką stronę życia, co było między innymi konsekwencją lutrowej nauki o dwóch władzach. Protestantyzm nie musiał – co nie znaczy, że tak się nie zdarzało – obawiać się nauki i budowania sądów na podstawie argumentacji, która nie miała charakteru religijnego.

Pojawienie się teologii Starego Testamentu

Rozwój nauk humanistycznych, oświeceniowe i racjonalistyczne dowartościowanie historii doprowadziło w obszarze teologii ewangelickiej do powstania dyscypliny teologii biblijnej, a następnie teologii Starego Testamentu (Uglorz 2002, 29). Do zaistnienia tej dyscypliny konieczne było spełnienie dwóch warunków: po pierwsze dostrzeżenie historycznego uwarunkowania Biblii, a po drugie zwrócenie uwagi na jej autonomię, na fakt, że wypowiada się ona w sposób różny od języka teologii dogmatycznej, posiada także inne od niej koncepcje, powstała w innym świecie i przedstawia inną perspektywę, niż ewangelicka czy chrześcijańska teologia.

Za twórcę teologii biblijnej uważa się Johana Philipa Gablera, który 30 marca 1787 roku wygłosił w Altdorf wykład pt. *Oratio de iusto discrimine theologiae biblicae et dogmaticae*, w którym postulował oddzielenie teologii biblijnej od dogmatyki³. Teologia biblijna miałaby być dyscypliną historyczną, której zadaniem byłoby zrozumienie treści i biblijnych pojęć przedstawianych przez biblijnych autorów

³ Tłumaczenie wykładu J. Ph. Gablera na język polski znajduje się w przytoczonej już książce Cezarego Korca (Korzec 2013, 241-256). Zob. też publikację poświęconą Gablerowi: *Johann Philipp Gabler 1753-1826: zum 250. Geburtstag* (Niebuhr, Böttrich 2003).

i wy tłumaczenie ich zgodnie z okresem historii, w którym one powstały, następnie zaś przedstawienie rozwoju owych pojęć i sprowadzenie do poziomu idei niezmiennych, czystych Bożych prawd, z których korzystać mogłaby teologia dogmatyczna (Schmidt 1995, 156; Uglorz 2002, 29-30). J. Ph. Gabler na początku swojego wykładu przedstawił sytuację, która doprowadziła go do takiej właśnie propozycji. Otóż zwrócił on uwagę na podziały między poszczególnymi chrześcijańskimi frakcjami i jako jedną z przyczyn podawał „pomieszanie prostoty teologii biblijnej z finezją teologii dogmatycznej” (Korzec 2013, 242). Punktem wyjścia, zwrócenia się do Biblii był więc spór i różnica zdań – Biblia, a konkretnie teologia biblijna, miała zaś te spory przewyciężyć.

Postulat J. Ph. Gablera został szybko podchwycony. Pierwszą teologią biblijną napisaną według jego programu była praca Christiana Friedricha von Ammona z 1792 roku wydana w Erlangen pt. *Entwurf einer reinen biblischen Theologie* (Uglorz 2003, 30). W roku 1796 ukazała się pozycja Georga Lorenza Bauera pt. *Theologie des Alten Testaments* i od tego czasu wyodrębniły się dwie dyscypliny teologiczne, a mianowicie Teologia Starego i Teologia Nowego Testamentu (Uglorz 2003, 30; Schmidt 1995, 156). W roku 1835 Johann Karl Wilhelm Vatke w książce pt. *Die Religion des Alten Testaments nach den kanonischen Büchern entwickelt* przedstawił program teologii Starego Testamentu, która miałaby być „przedstawieniem rozwoju religii Izraela” i sprzeciwił się zdecydowanie wkładaniu Starego Testamentu w tematyczne ramy wyznaczone przez teologię dogmatyczną. Dlatego też niekiedy uważa się, że początki teologii Starego Testamentu należy liczyć nie od Gablera, ale właśnie od ukazania się książki Wilhelma Vatke (Schmidt 1995, 156).

Frank Crüsemann postawił interesujące pytanie dotyczące rozwoju tej właśnie dyscypliny teologicznej (Crüsemann 1995, 75-76). Zapytał on mianowicie, dlaczego po wykładzie Gablera zaczęto pisać jedno- lub wielotomowe teologie Starego Testamentu. Przecież nie musiało się tak dziać, nawet gdyby jego postulaty zostały przyjęte ze zrozumieniem. Książki o tym tytule tworzyli przede wszystkim, a początkowo wyłącznie,

protestanci. Teologowie katoliccy najwidoczniej nie odczuwali potrzeby istnienia takiej dyscypliny, podobnie zresztą jak Żydzi. Dopiero współcześnie wydawane są także teologie Starego Testamentu pisane przez biblistów katolickich i żydowskich, ale praca ta zdaje się pozostawać na marginesie ich działalności naukowej. Zapewne – twierdzi F. Crüsemann – decydującą rolę odegrała tu właśnie zasada pisma (Crüsemann 1995, 76). Dlatego, że nie było możliwym już w osiemnastym i dziewiętnastym stuleciu – w przypadku jednostki – dokonanie egzegezy całej Biblii Starego Testamentu, zaczęto tworzyć dzieła, które miały przedstawić jej poselstwo w sposób syntetyczny. Tak więc zaistnienie teologii Starego Testamentu byłoby konsekwencją wprowadzenia zasady *sola scriptura*.

Krytyka dyscypliny

W dziewiętnastym wieku w dziedzinie teologii Starego Testamentu konkurowały ze sobą metody historii religii z metodą *loci*, zapożyczoną z teologii dogmatycznej, przy czym pod koniec XIX wieku zwyciężyła ta pierwsza. Przyznano, że Stary Testament nie zna kategorii teologii dogmatycznej, odbiega od niej tematycznie, jest bardzo zróżnicowany, zawiera poglądy sobie przeciwstawne, a do tego jego poselstwo zdawało się bardzo odbiegać od przesłania chrześcijańskiego i od poselstwa Nowego Testamentu. Do tego Stary Testament nie był adresowany do nie-Żydów i nie zwracał się do nich wprost. W 1896 roku Hermann Schulz w książce pt. *Alttestamentliche Theologie* napisał: „Teologia Biblijna powinna pokazać czysto historycznie poglądy wiary i terminy, pojęcia moralne, które znajdowały się w użyciu w różnym czasie w religii izraelskiej i chrześcijańskiej. To, co teologia biblijna wykaże w pewnym konkretnym czasie rozwoju, nie ma w żadnym wypadku prawa w chrześcijańskiej wierze i nauce moralnej” (Schmidt 1995, 157).

Pod koniec lat dziewięćdziesiątych dwudziestego wieku amerykański biblista Walter Brueggemann zastanawiając się nad relacją między teologią Starego Testamentu a teologią dogmatyczną, napisał co następuje:

Zadaniem poważnego komentatora Biblii jest zwrócenie dokładnej uwagi na to, co jest w tekście, niezależnie od tego, w jaki sposób pokrywa się to z teologicznym przyzwyczajeniem Kościoła. Jest to szczególnie prawdziwe w odniesieniu do Kościołów Reformacji, które stoją blisko tradycji *sola scriptura*. W istocie, w przypadku uważnej lektury bez żadnej tendencyjności, prawda jest taka, że wypowiedzi Starego Testamentu nie odpowiadają ustalonej wierze Kościoła, ani w jego oficjalnych deklaracjach, ani w bardziej popularnych jej wyrazach (Brueggemann 1997, 107).

Spór dotyczący tego, czy biorąc pod uwagę obecną wiedzę na temat Biblii hebrajskiej należy zrezygnować z teologii Starego Testamentu, a badać wyłącznie religię Izraela, czy też należy teologii Starego Testamentu bronić, ma swoją długą historię i aktualny jest do dzisiaj. W pewien sposób stoi za nim kwestia przydatności Biblii hebrajskiej dla chrześcijan, ale jest to tylko jedno z zagadnień dotyczących roli i możliwości teologii Starego Testamentu.

Zarysowany wyżej skrótowy przegląd historii dyscypliny ukazuje, że protestancka zasada Pisma doprowadziła do powstania dyscypliny teologii Starego Testamentu, a jej rozwój z kolei poskutkował zanegowaniem wyznawanego przez reformatorów poglądu o jedności, jasności i jednoznaczności Starego Testamentu i całej Biblii. Ewangelickie badania nad Biblią doprowadziły do zanegowania przekonania, że Pismo zawiera po prostu reformacyjną teologię. Konsekwentne zastosowanie zasady Pisma poddało w wątpliwość najważniejsze założenia reformacyjnej hermeneutyki biblijnej.

Zmagając się z problemem zróżnicowania treściowego Starego Testamentu i jego dystansu wobec teologii chrześcijańskiej, bibliści katoliccy nierzadko domagają się założenia jedności Biblii: zarówno samej Biblii Starego Przymierza, jak i jedności Starego i Nowego Testamentu, a czynią to na dwa sposoby. Po pierwsze przez przyznanie, a może założenie, że Stary Testament w sposób obiektywny zawiera czy zapowiada poselstwo chrześcijańskie, a po drugie poprzez zastosowanie zasady redukcjonizmu wobec Biblii za pomocą zewnętrznego kryterium

wyboru materiału i interpretacji, mającej łączyć obie części Biblii⁴. Z tego powodu także wysoki status posiada obecnie Septuaginta, była ona bowiem Biblią wczesnego Kościoła. Możliwe, że także dlatego spośród niekatolickich teologii Starego Testamentu wśród katolików szczególnie promowana jest koncepcja *canonical approach* B. S. Childsa, jeżeli pod pojęciem kanonu rozumiemy wiele złożonych czynników i procesów, które doprowadziły do utworzenia Starego i Nowego Testamentu, w tym procesy uznania poszczególnych tradycji jako autorytatywnych dla wspólnoty wierzących⁵. Odmienne od ewangelickiego podejście prowadzi do tego, że potrzeba jedności Biblii jest dla biblistów katolickich oczywista i niezbywalna, o czym świadczą tautologiczne jej uzasadnienia. Cezary Korzec cytuje Paula Beauchampa twierdzącego, że nie chodzi o to, czy uprawianie jednej teologii biblijnej jest możliwe, ale o to, że jest ono konieczne (Korzec 2015, 195). Sam Cezary Korzec pisze: „Odzyskanie globalnej wizji łączącej oba Testamenty winno być zadaniem egzegetów i duszpasterzy (...) Nie wynika to z uznania konsensusu biblijnego jako drogi, którą szli ojcowie Kościoła (...), ale z faktu, że jest to jedyna słuszna droga” (Korzec 2015, 195).

Podejście ewangelików najczęściej jest inne, stoi bowiem za nim tradycja zasady Pisma. Do głosu powinno dojść pragnienie jak najlepszego poznania Biblii, nawet jeśli stanowi ona (a zwłaszcza Stary Testament) wyzwanie wobec naszych oczekiwań w stosunku do Pisma Świętego, co pokazała egzegeza historyczno-krytyczna i historia teologii

⁴ Zob. artykuł Jakuba Sławika ukazujący przykłady odzwierciedlające przekonanie o chrystologicznym jako najważniejszym znaczeniu Starego Testamentu (Sławik 2015, 409-410). Metody redukcjonistyczne proponowane są np. w książce Cezarego Korca, która w części przedstawiającej drogę „konsensusu biblijnego” promuje ujęcie Ericha Zengera i Gerharda Lohfinka jako kontynuatorów koncepcji Brevarda S. Childsa (Korzec 2013, 195-235).

⁵ Swoją koncepcję teologii biblijnej B. S. Childs wyrażał w wielu publikacjach. Na uwagę zasługuje zwłaszcza jego monografia „*Biblical Theology of the Old and New Testament. Theological Reflection on the Christian Bible*” wydana po raz pierwszy w 1992 roku. O jego założeniach zob. Childs 2003, 76-135.

Starego Testamentu. W konsekwencji podobnie jak w XIX wieku, tak też w czasach współczesnych pojawiają się postulaty rezygnacji z dyscypliny teologii Starego Testamentu.

W latach dziewięćdziesiątych XX wieku Rainer Albertz sformułował szereg zarzutów pod adresem teologii Starego Testamentu (Albertz 1995, 3-14). Wymienione zostaną tutaj tylko niektóre elementy tej krytyki. Jednym z problemów miała być różnorodność teologii Starego Testamentu i niemożliwość zgodzenia się co do metody i struktury. Drugim zarzutem miała być niejasność co do tego, co powinno być rozumiane pod pojęciem teologii Starego Testamentu. Czy chodzi o teologię, która jest zawarta w Starym Testamencie, czy o przyczynek Starego Testamentu do teologii, czy też o konstrukcję dogmatyki biblijnej. Następnie Albertz zarzucił dyscyplinie pomieszenie kontekstu, z którego powinna wychodzić teologia Starego Testamentu. Nie było według niego jasne, czy ma to być kontekst autora izraelskiego w jego sytuacji historycznej (a co do tego, jaka to jest sytuacja, mogą być także wątpliwości), czy też postać ostateczna Biblii hebrajskiej, którą ten osiągnął stosunkowo późno i funkcjonował krótko w czasach przedchrześcijańskiego Izraela. Do tego Albertz zauważył, że pojęcie „teologii” nie jest szczęśliwe z tego powodu, że nierzadko prowadzi ono do sprowadzania religii starożytnego Izraela wyłącznie do dziedziny pojęć i wiary. Teologia Starego Testamentu posiadała tendencję do chrystianizacji Starego Testamentu, a od tego było blisko już do utrwalania i pogłębiania antyżydowskich stereotypów. W zamian R. Albertz proponował uprawianie historii religii Izraela, dyscypliny, która miała przedstawić kompleksowo religię starożytnego Izraela, ale która też mogła wchodzić w dialog z teologią systematyczną (Albertz 1995, 14-24).

Odpowiedzi na krytykę Rainera Albertza były różne⁶. Zgodzono się z krytyką antyjudajizmu i redukcjonizmu. Uczeni pozytywnie

⁶ Zob. dyskusję, której poświęcony był *Jahrbuch für Biblische Theologie* 10 z 1995 roku pt. *Religionsgeschichte Israels oder Theologie des Alten Testaments*.

zareagowali na postulaty włączenia badań religiologicznych i oparcia się na badaniach historycznych. Jednakże podobne zarzuty można by postawić propozycjom R. Albertza. Jest rzeczą wątpliwą, czy w przypadku tej dyscypliny nie byłoby różnorodności ujęć i niezgody co do jej metody i struktury. Na marginesie dodać trzeba, że pluralizm nie powinien być traktowany jako wada, ale jako zaleta świadcząca o istnieniu naukowego dyskursu. Niektóre zarzuty dotyczyły samego problemu, który stwarzałyby zamienienie teologii Starego Testamentu na historię religii Izraela. Historia religii nie byłaby interpretacją Biblii Starego Testamentu, która w religii Izraela późno osiągnęła swój kształt i status. Biblia przedstawia bardzo wiele historii o najstarszym i początkowym okresie dziejów Izraela, które spisane i ułożone zostały bardzo późno. Historia religii Izraela miałaby więc niewiele do powiedzenia przedstawiając okres wczesny, również nie miałaby powodów do obszerniejszego opisywania obrazu religii okresu wczesnego, który istniał w czasie późniejszym⁷.

Perspektywy

W obronie dyscypliny teologii Starego Testamentu wskazać można, że interesuje się ona przede wszystkim kanoniczną postacią Biblii Starego Testamentu – to ten tekst jest uznawany za natchniony i autorytatywny, przy czym pojęcie kanonu rozumiane jest nie tak szeroko jak rozumiał to Childs, ale – jak ujmował to Rolf Rendtorff – jako ostateczna postać tekstu, ponieważ jego wcześniejsze formy są hipotetyczną rekonstrukcją (zob. Rendtorff 1995, 38-39). Protestanci skupiają się w większym stopniu na kanonie hebrajskim, żydowskim. Nie z tego powodu, że kanonem tym miałyby się posługiwać Chrystus – kryterium chrystologiczne nie jest w tym przypadku decydujące. Obecnie wiemy, że kanon Starego Testamentu nie był jeszcze w czasach Jezusa definitywnie zamknięty. Za opowiedzeniem się po stronie kanonu

⁷ Taki zarzut stawiano pozycji R. Albertza pt. *Religionsgeschichte Israels in alttestamentlicher Zeit* (Albertz 1992). Zob. Crüsemann 1995, 70-72.

żydowskiego przemawia fakt, że ten właśnie kanon powstawał jako święty tekst Izraela, przedstawiał historię drogi ludu Starego Przymierza, którą ten przeżył z Bogiem, i właśnie o niej daje świadectwo. Zwrócenie się do kanonu hebrajskiego wynika z poważnego przekonania o *veritas hebraica*, nawet jeżeli kanon ten nie był w pierwszym okresie istnienia Kościoła całkowicie zamknięty i określony. Brak owego całkowitego kanonicznego dookreślenia ukazuje jednak możliwość i konieczność włączania pozakanonicznych świadectw, ksiąg i tłumaczeń w dyskurs umożliwiający interpretację i zrozumienie Biblii. Nawet jeśli niektóre teologie nie zajmują się wprost znaczeniem Starego Testamentu dla wiary chrześcijańskiej, to nierzadko wskazują właśnie na historię zbawienia odzwierciedloną w Biblii hebrajskiej, na fakt, że Biblia jest świadkiem objawienia i początków wiary. Wymienić tu można na przykład dzieło jedynego polskiego ewangelickiego autora teologii Starego Testamentu Manfreda Uglorza, w którym podobne stwierdzenia wielokrotnie się pojawiają⁸. Powszechnie przyznaje się, że teologia Starego Testamentu musi wspomagać się badaniami historycznymi i egzegezą historyczno-krytyczną⁹. Każdy doświadczony egzegeta wie, jak bardzo przydają się one do zrozumienia mniejszych lub większych fragmentów Biblii hebrajskiej. Metoda historyczno-krytyczna i podważenie utartych interpretacji Starego Testamentu są nie kryzysem i zagrożeniem, ale wyzwaniem, stworzeniem nowych możliwości zrozumienia Słowa Bożego, nowym otwarciem w teologii. Bez stosowania nowoczesnych metod egzegezy skazani jesteśmy wręcz na niezrozumienie tekstu ostatecznego.

⁸ Manfred Uglorz pisze między innymi: „Jest on (Stary Testament) świadectwem wiary w konkretnych okresach historii (...) i jako taki jest on probierzem wiary dziedziców historycznego Izraela (...) Uznane metody interpretacji tekstu biblijnego sprzyjają lepszemu zrozumieniu starotestamentowego świadectwa, ale także drogi, po której kroczył Izrael przez wieki aż do ostatecznego kształtu swojej wiary, wyrażonej w uznanych księgach za kanoniczne i miarodajne jako probierz tej wiary” (Uglorz 2002, 26).

⁹ Manfred Uglorz zauważa: „...sięgnięcie do metody diachronicznej jest nieodzowne i posługiwać się nią będziemy w obrębie poszczególnych tematów...” (Uglorz 2002, 43).

Cechą teologii Starego Testamentu jest syntetyczne spojrzenie na Biblię hebrajską. Czy w świetle obecnej wiedzy jest ono w ogóle możliwe? Wspomniany wyżej Manfred Uglorz napisał: „Dla teologii ST ważny i miarodajny jest tekst końcowy (...) jednakże w badaniach należy brać pod uwagę kolejne fazy kształtowania się tekstu biblijnego. Teologia ST ma na uwadze cały zbiór ksiąg kanonicznych Starego Przymierza (...) pretenduje ona do całościowego spojrzenia i ujęcia systematycznego świadectwa ksiąg Starego Przymierza” (Uglorz 2003, 26).

Jörg Jeremias w wydanej w 2015 roku *Theologie des Alten Testaments* proponuje – za Izaakiem Leo Seligmanem – taki rodzaj teologii Starego Testamentu, która opisuje podstawowe formy myślowe [*Denkformen*] zgodnie z ich własną logiką i strukturą (Jeremias 2015, 5-7). W grę wchodzić mogą takie formy jak mądrość, prawo, prorocstwo, kult, tradycje dotyczące początków. Jeremias nie sprzeciwia się również całościowemu spojrzeniu na Stary Testament, ponieważ sam Stary Testament pozwala na to poprzez swoją intertekstualność, przez bazowanie i odniesienia późniejszych tekstów do tekstów i tradycji młodszych (Jeremias 2015, 7-9). Stary Testament wykazuje tendencję do przekraczania granic swoich form myślowych, znajduje się on bowiem na drodze do wykształcenia teologii *in nuce*. Warto zwrócić uwagę na argumentację tego teologa ewangelickiego. Nie szuka on potwierdzenia proponowanej metody teologicznej w tradycji chrześcijańskiej ani w zaistnieniu konkretnej potrzeby w Kościele, lecz w samej Biblii hebrajskiej.

Jakie znaczenie ma mieć teologia Starego Testamentu dla innych dyscyplin teologii chrześcijańskiej?

Sam Rainer Albertz przyznawał, że uprawiana przezeń historia religii Izraela mogłaby wchodzić w dyskurs z teologią systematyczną (Albertz 1995, 21). Walter Brueggemann widzi wartość teologii Starego Testamentu przede wszystkim dla teologii praktycznej – liturgiki i homiletyki, bowiem tam wykorzystywana jest Biblia hebrajska (Brueggemann 1997, 107). Między teologią Starego Testamentu a teologią systematyczną istnieje napięcie, które nie może zostać przezwyciężone.

John Barton z kolei wskazuje na fakt, że teologia systematyczna posługuje się pojęciami i koncepcjami, które mają swoją genezę w Biblii, ale posiadają obecnie inne znaczenia (np. wszechmoc Boga, sprawiedliwość, monoteizm). Przestrzeń między samym tekstem, opisującym zjawiska religijne w historii dawnego Izraela, a chrześcijańską czy żydowską teologią, czy też chrześcijańskim i żydowskim dobrem religijnym nazwałby obszarem teologii Starego Testamentu (Barton 1995, 34). Wydaje się więc, że to zadanie można postawić dyscyplinie i ono uzasadnia jej istnienie, przynajmniej z punktu widzenia teologii ewangelickiej, która nie rezygnuje z pragnienia wsłuchiwania się w Biblię. Teologia Starego Testamentu powinna umożliwiać dialog i konfrontację z Biblią hebrajską pozostałych dyscyplin teologicznych: teologii Nowego Testamentu, teologii systematycznej, teologii praktycznej i innych. Do zadań teologii Starego Testamentu należałoby także znalezienie metod owego dialogu, przy czym z konieczności będą one różne, zależne bowiem od tradycji i części Starego Testamentu, która w konkretnym przypadku w owym dialogu będzie uczestniczyć oraz od partnera owego dialogu. Od egzegezy teologia Starego Testamentu odróżnia się przede wszystkim tym, że dotyczyć będzie większych części Biblii, chociaż owe części ukazywać powinna także egzegeza. Zadaniem teologii Starego Testamentu byłaby więc swoista translacja w dyskusji nad Pismem Świętym, biorąca pod uwagę zarówno dobro egzegetyczne, jak i realne rzeczywiste problemy wynikające ze współczesnej wiedzy o Biblii hebrajskiej¹⁰.

Na zakończenie warto przytoczyć wypowiedź Gerharda Sautera: „niezgoda na to, co jest powiedziane w Biblii nie jest punktem wyjścia do porzucenia Biblii i szukania innych norm, lecz punktem wyjścia do zasady *sola scriptura*, do wspólnego wsłuchiwania się w Pismo i we wspólnym usiłowaniu wsłuchania się w to, co w obliczu określonych zadań, pytań i niejasności zostanie nam powiedziane” (Sauter 1997, 175).

¹⁰ W tym miejscu należy przypomnieć postulat J. Ph. Gablera, który – wychodząc z założeń teologii ewangelickiej – pragnął, aby teologia biblijna była dyscypliną samodzielną, ale zarazem służącą teologii dogmatycznej. Zob. Korzec, 2015, 250.

Bibliografia

- Albertz, Rainer. 1992. *Religionsgeschichte Israels in alttestamentlicher Zeit: Teil 1: Von den Anfängen bis zum Ende der Königszeit*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Albertz, Rainer. 1992. *Religionsgeschichte Israels in alttestamentlicher Zeit: Teil 2: Vom Exil bis zu den Makkabäern*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Albertz, Rainer. 1995. „Religionsgeschichte Israels statt Theologie des Alten Testaments!: Plädoyer für eine forschungsgeschichtliche Umorientierung.” *Jahrbuch für Biblische Theologie* 10: 3-24.
- Ammon, Christian Friedrich von. 1792. *Entwurf einer reinen biblischen Theologie*. Erlangen: Palm.
- Barton, John. 1995. „Alttestamentliche Theologie nach Albertz.” *Jahrbuch für Biblische Theologie* 10: 25-34.
- Bauer, Georg Lorenz. 1796. *Theologie des Alten Testaments oder Abriß religiösen Begriffe der alten Hebräer von den ältesten Zeiten bis auf den Anfang der christlichen Epoche zum Gebrauch akademischer Vorlesungen*. Leipzig: Weygand.
- Brueggemann, Walter. 1997. *Theology of the Old Testament: Testimony, Dispute, Advocacy*. Minneapolis: Fortress Press.
- Childs, Brevard S. 2003. *Die Theologie der einen Bibel: Band I Grundstrukturen*. Tłum. Christiane Oeming (tyt. oryg. *Biblical Theology of the Old and New Testament. Theological Reflection on the Christian Bible*). Freiburg, Basel, Wien: Verlag Herder.
- Crüsemann, Frank. 1995. „Religionsgeschichte oder Theologie?” *Jahrbuch für Biblische Theologie* 10: 69-77.
- Jeremias, Jörg. 2015. *Theologie des Alten Testaments*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Joest, Wilfried. 1995. *Dogmatik Bd 1: Die Wirklichkeit Gottes*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Korzec, Cezary. 2013. *Ścieżka biblijnego konsensusu: Ku integralnej*

- teologii biblijnej*. Wrocław: TUM Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej.
- Luter, Marcin. 1992. *Przedmowy do ksiąg biblijnych*. Tłum. Jerzy Krzyszpień. Warszawa: Towarzystwo „Ogród Sztuk”.
- Niebuhr, Karl Wilhelm, i Christfried Böttrich, red. 2003. *Johann Philipp Gabler 1753-1826: zum 250. Geburtstag*. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt.
- Rendtorff, Rolf. 1995. „Die Hermeneutik einer kanonischen Theologie des Alten Testaments? Prolegomena.” *Jahrbuch für Biblische Theologie* 10: 35-44.
- Sauter, Gerhard. 1997. *Podstawowe pytania wiary*, Bielsko-Biała: Wydawnictwo Augustana.
- Schmidt, Werner Hans. 1995. *Alttestamentlicher Glaube*. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener.
- Sławik, Jakub. 2015. „Stary Testament/Tanach w chrześcijańskiej Biblii.” *Rocznik Teologiczny* 57 (4): 401-426.
- Uglorz, Manfred. 2002. *Jahwe – Bóg Izraela: Zarys starotestamentowej teologii Boga*. Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna.
- Vatke, Wilhelm. 1835. *Die Religion des alten Testaments nach den kanonischen Büchern entwickelt*. Berlin: Bethke.

CHRZEŚCIJAŃSKA AKADEMIA TEOLOGICZNA
w WARSZAWIE

Rok LIX

Zeszyt 4

ROCZNIK TEOLOGICZNY

WARSZAWA 2017

REDAGUJE KOLEGIUM

dr hab. Jakub Sławik, prof. ChAT – redaktor naczelny

dr hab. Jerzy Ostapczuk, prof. ChAT – zastępca redaktora naczelnego

prof. dr hab. Tadeusz J. Zieliński

dr hab. Borys Przedpełski, prof. ChAT

dr Jerzy Sojka – sekretarz redakcji

RECENZENCI

ks. Jarosław Babiński

ks. Krzysztof Bardski

Achim Behrens

Alexander Cap

Piotr Chomik

ks. Bogumił Gacka

Wojciech Gajewski

ks. Sebastian Jasiński

ks. Tadeusz Kałużny

ks. Wojciech Kluj

Klaus Koenen

Krzysztof Leśniewski

Piotr Lorek

ks. Marek Ławreszuk

Aleksander Naumow

Roman Oficinskij

Zbigniew Pasek

Grzegorz Pecka

Grzegorz Pełczyński

ks. Andrzej Perzyński

Aldona Piwko

ks. Rajmund Porada

Jacek Prokopski

Antje Roggenkamp

ks. Günter Röhser

ks. Mariusz Rosik

Stanisław Rosik

Wilhelm Schwendemann

ks. Henryk Seweryniak

Jakob Wöhrle

ks. Warsonofiusz (Bazyli

Doroszkiwicz)

Mariusz Wojewoda

Michael Wolter

Skład komputerowy – Łukasz Troc

Fot. Aleksander Wasyluk / orthphoto.net

W związku z wprowadzaniem równoległej publikacji czasopisma w wersji papierowej i elektronicznej Redakcja „Rocznika Teologicznego” informuje, iż wersją pierwotną jest wersja papierowa.

BWHEBB, BWHEBL, BWTRANSH [Hebrew]; BWGRKL, BWGRKN, and BWGRKI [Greek]

PostScript® Type 1 and TrueType fonts Copyright ©1994-2013 BibleWorks, LLC.

All rights reserved. These Biblical Greek and Hebrew fonts are used with permission and are from BibleWorks (www.bibleworks.com)

ISSN 0239-2550

Wydano nakładem

Wydawnictwa Naukowego ChAT

ul. Miodowa 21c, 00-246 Warszawa tel. +4822 635-68-55

Nakład: 200 egz., objętość ark. wyd.: XXXX

Druk: druk-24h.com.pl

ul. Zwycięstwa 10,

15-703 Białystok

Spis treści

In memoriam. Jego Ekscelencja Arcybiskup Jeremiasz (Jan Anchimiuk).....	637
--	-----

ARTYKUŁY

MANFRED OEMING, <i>Die Bedeutung des Alten Testamentes für den Reformator Martin Luther</i>	647
JAKUB SLAWIK, <i>Hermeneutyka biblijna Marcina Lutra: sens dosłowny a interpretacja chrystologiczna na przykładzie Iz 52,13-53,12</i>	687
ANDRZEJ P. KLUCZYŃSKI, <i>Reformacja a zaistnienie, kryzys i perspektywy teologii Starego Testamentu</i>	713
JOCHEN FLEBBE, <i>Tun oder Hören? Paulus und das Gesetz – und ein Blick auf Martin Luther</i>	727
MICHAEL MEYER-BLANCK, <i>Vom Altar zum Herzen. Luthers Gottesdienstreform als Quelle moderner Subjektivität</i>	761
MARCIN HINTZ, <i>Hermeneutyczna funkcja ewangelickiej etyki teologicznej</i>	781
JERZY SOJKA, <i>Luterańska hermeneutyka dzisiaj. Odczytanie hermeneutycznego dziedzictwa luterańskiej Reformacji w refleksji Światowej Federacji Luterańskiej</i>	803
TADEUSZ DOLA, <i>Elementy hermeneutyki personalistycznej w relacji do teorii teologii Marcina Lutra</i>	821
WSIEWOŁOD KONACH, <i>Sola scriptura a prawosławne pojmowanie Pisma Świętego i Tradycji Świętej</i>	835
JAKUB KLOC-KONKOŁOWICZ, <i>Reformacja jako proces ,uetycznienia’ świata. Hegłowska hermeneutyka reformacji w „Wykładach z filozofii dziejów”</i>	847
TADEUSZ BARTOŚ, <i>Reforma, reformizm, Reformacja – analiza filozoficzna</i>	865

KRONIKA

Inauguracja roku akademickiego 2017/2018 w Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie (JERZY SOJKA).....	875
--	-----

Nadanie tytułu doktora honoris causa Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie ks. prof. dr. hab. Michaelowi Meyerowi-Blanckowi (JERZY SOJKA)	881
Nadanie Medalu za Zasługi dla Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie ks. prof. dr. hab. Manfredowi Uglorzowi (JERZY SOJKA)	885

Wykaz autorów

- Bartoś Tadeusz**, pedagogika@ah.edu.pl, Akademia Humanistyczna im. A. Gieyszтора, ul. Daszyńskiego 17, 06-100 Pułtusk
- Dola Tadeusz**, tadeusz.dola@uni.opole.pl, Uniwersytet w Opolu, ul. kard. Kominka 1A, 45-032 Opole
- Flebbe Jochen**, jflebbe@uni-bonn.de, Universität Bonn, Abteilung für Neues Testament, An der Schlosskirche 2-4, 53113 Bonn, Niemcy
- Hintz Marcin**, hintz@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Miodowa 21c, 00-246 Warszawa
- Kloc-Konkołowicz Jakub**, j.kloc-konkolowicz@uw.edu.pl, Instytut Filozofii Uniwersytetu Warszawskiego, ul. Krakowskie Przedmieście 3, 00-927 Warszawa
- Kluczyński Andrzej**, jafeja@gmail.com, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Miodowa 21C, 00-246 Warszawa.
- Konach Wsiewołod**, wiesiek_k@poczta.onet.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Miodowa 21c, 00-246 Warszawa
- Meyer-Blanck Michael**, meyer-blanck@uni-bonn.de, Evangelisch-Theologische Fakultät – Religionspädagogik, An der Schlosskirche 2-4, 53113 Bonn, Niemcy
- Oeming Manfred**, manfred.oeming@wts.uni-heidelberg.de, Universität Heidelberg, Theologisches Seminar, Kisselgasse 1, 69117 Heidelberg, Niemcy
- Slawik Jakub**, jakubsla@wp.eu, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Miodowa 21c, 00-246 Warszawa
- Sojka Jerzy**, sojkajerzy@gmail.com, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Miodowa 21c, 00-246 Warszawa